

Archeologienota Herentals – Belgiëlaan 42

Natasja Reyns en Ruth Ferket

Temse
2017

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Liesbeth Coremans, Natasja Reyns en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Laagstraat 12
9140 TEMSE

Wettelijk depot nummer
D/2017/12.807/181

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	7
2.3	Onderzoeksopdracht	7
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	7
2.3.2	Beschrijving geplande werken.....	8
2.3.3	Werkwijze	15
2.4	Assessmentrapport	15
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied.....	15
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	21
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	28
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese.....	31
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	32
3	Samenvatting.....	33
4	Bibliografie	34
4.1	Publicaties	34
4.2	Websites	34
5	Bijlagen	35
5.1	Archeologische periodes	35
5.2	Plannenlijst	35
5.3	Fotolijst.....	36

1 Inleiding

De archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het gaat om de archeologische zone Historische stadskern van Herentals. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2017I157

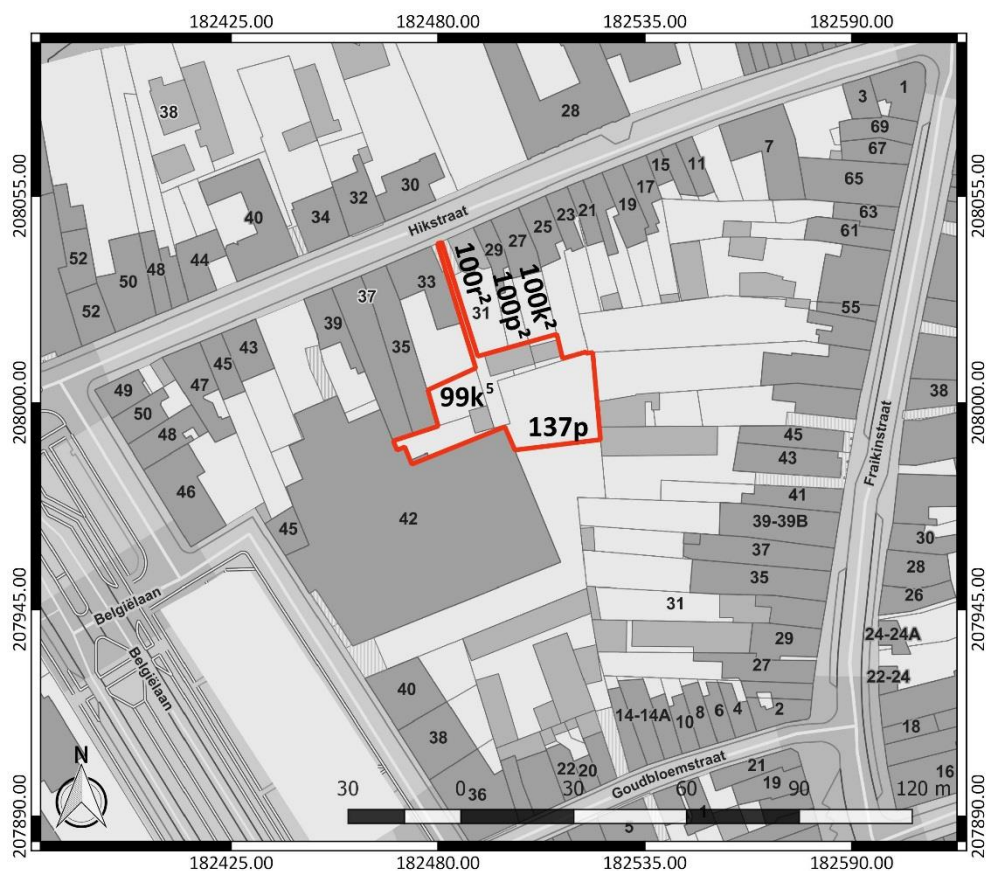
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Herentals, Herentals, Belgiëlaan, Belgiëlaan

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 182481, 208043
- 182521, 208013
- 182501, 207987
- 182468, 207990

Kadastraal plan:

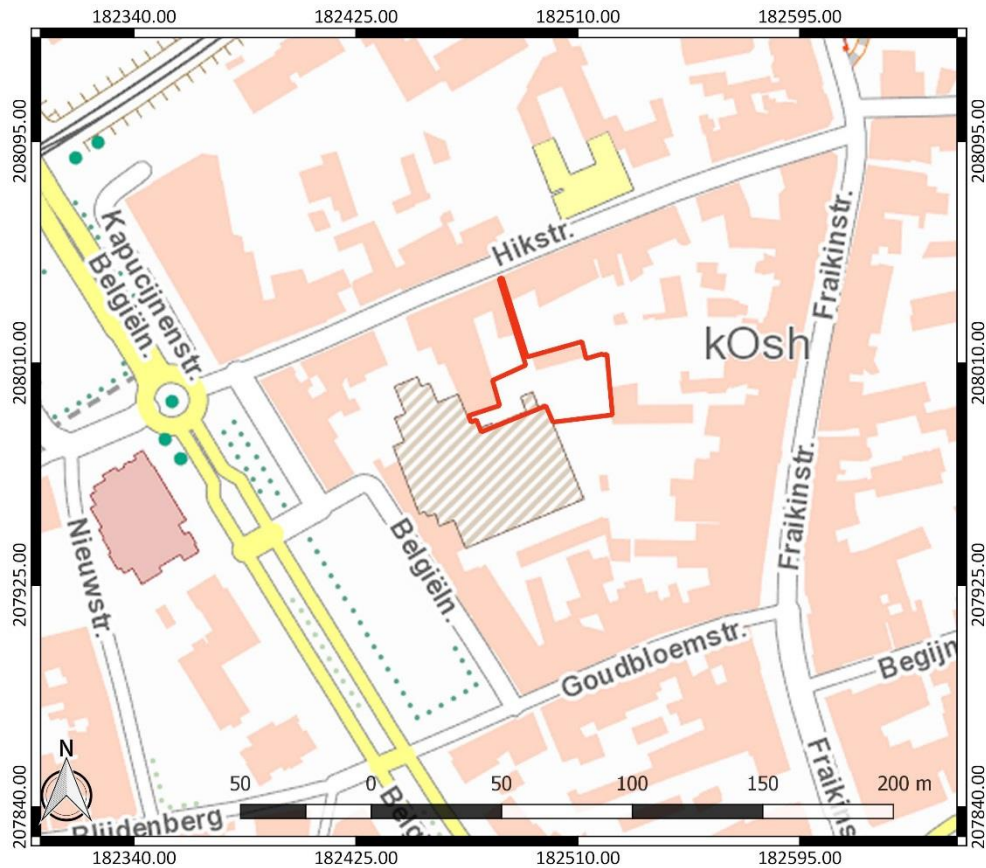

Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Herentals, Afdeling 1, sectie F, nummers 99k⁵, 100k² (partim), 100p² (partim), 100r² (partim) en 137p (partim)

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 970 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 18/09/2017 – 13/10/2017

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, steentijd, middeleeuwen, nieuwe tijd, nieuwste tijd, historische stadskern

Verstoorde zones: Er bevinden zich gebouwen en verhardingen ter hoogte van het onderzoeksgebied (Figuur 3). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart met aanduiding van de bestaande bebouwing (oranje) en verhardingen (blauw) binnen het onderzoeksgebied (rood)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: de regenwaterput en de verharding achteraan de winkel zijn reeds gerealiseerd. Ze maken geen deel uit van de zone van de aanvraag (Figuur 4). Er worden ook geen werken gepland ter hoogte van de erfdienstbaarheid die loopt naar de Hikstraat.

2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt een uitbreiding van de parking van een Colruyt winkel voorzien (Figuur 5). Het betreft een achtergelegen parking binnen een ingesloten bouwblok. Bij de parking komt 395 m² oppervlakte bij ten opzichte van de bestaande toestand. De oppervlakte van de ingreep in de bodem bij deze werken bedraagt 970 m².

De geplande werken omvatten de sloop van de aanwezige bebouwing en uitbraak van de aanwezige verharding binnen het onderzoeksgebied. De aanwezige bebouwing bestaat uit drie garages

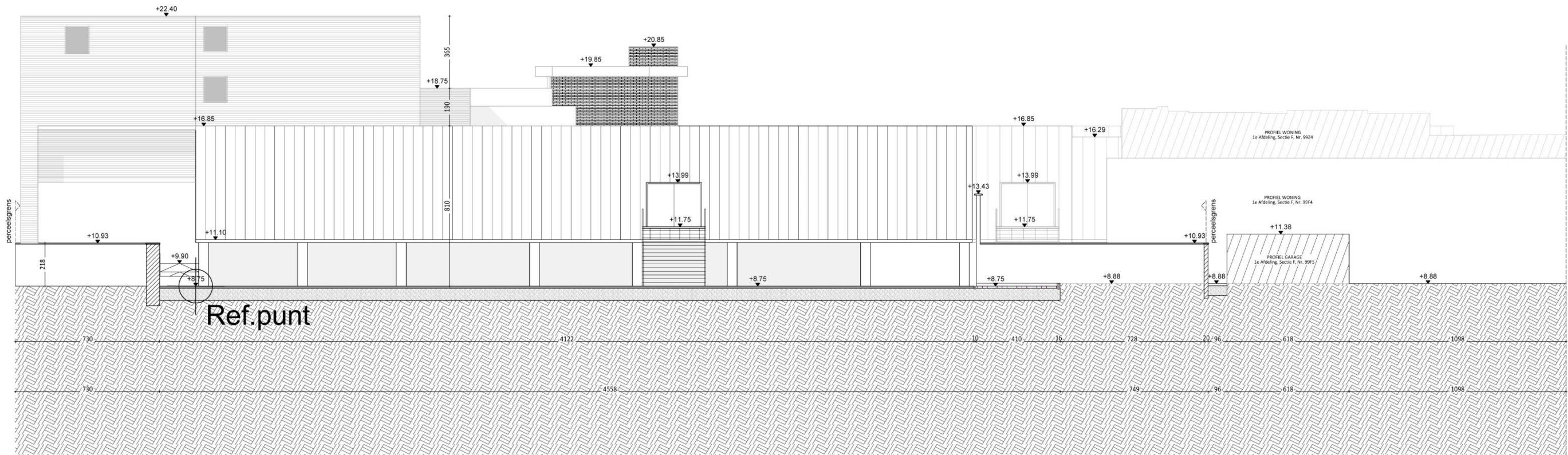
Vervolgens wordt een nieuwe parking aangelegd. Deze kent een verstoringsdiepte van ca. 60 cm. Hierin is ook de riolering vervat. Rond de parking wordt een groenzone aangelegd. Deze kent een verstoringsdiepte van ca. 60 cm. Net ten zuiden van de aan te leggen parking wordt een bufferput voorzien met afmetingen van 4,3 x 3,3 m en een diepte van 4 m.

Op het terrein bevindt zich een bestaande gasreduceercabine die behouden blijft. Er worden geen herprofileringen van het terrein voorzien.

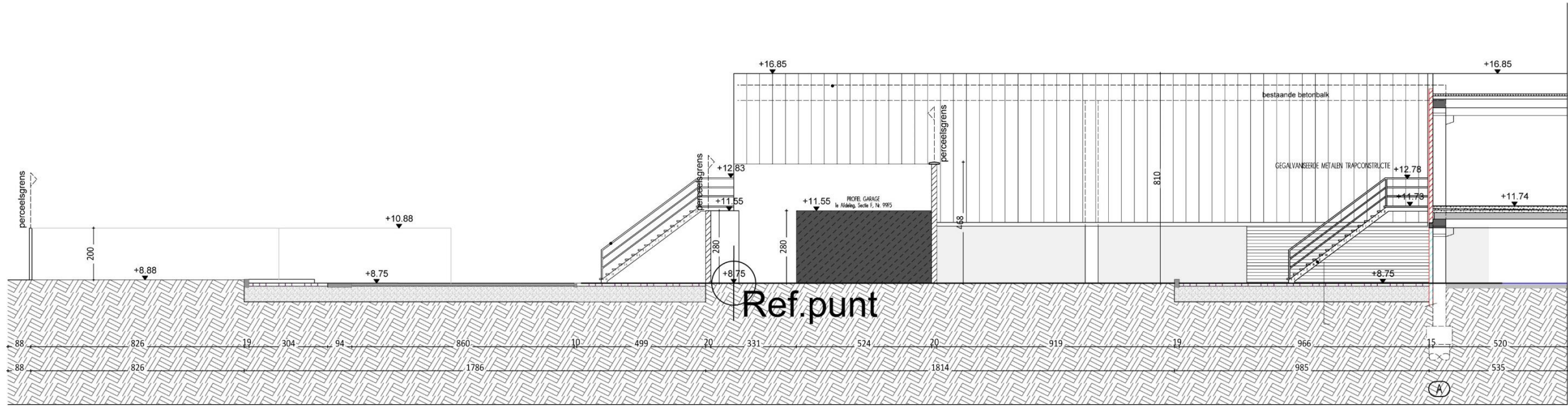
Figuur 5: Ontwerpplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (Colruyt Group)

schaal 1/100 | Maateenheid: cm
0 1 2 3 4 5 10 m

Projectnaam: Herentals COLRUYT - Toelatingsnummer: 382
Terreinsnede A BT
COLRUYT GROUP

Figuur 6: Terreinsnede bestaande toestand (Colruyt Group)

Projectnaam: Herentals COLRUYT - Tekeningnummer: 182

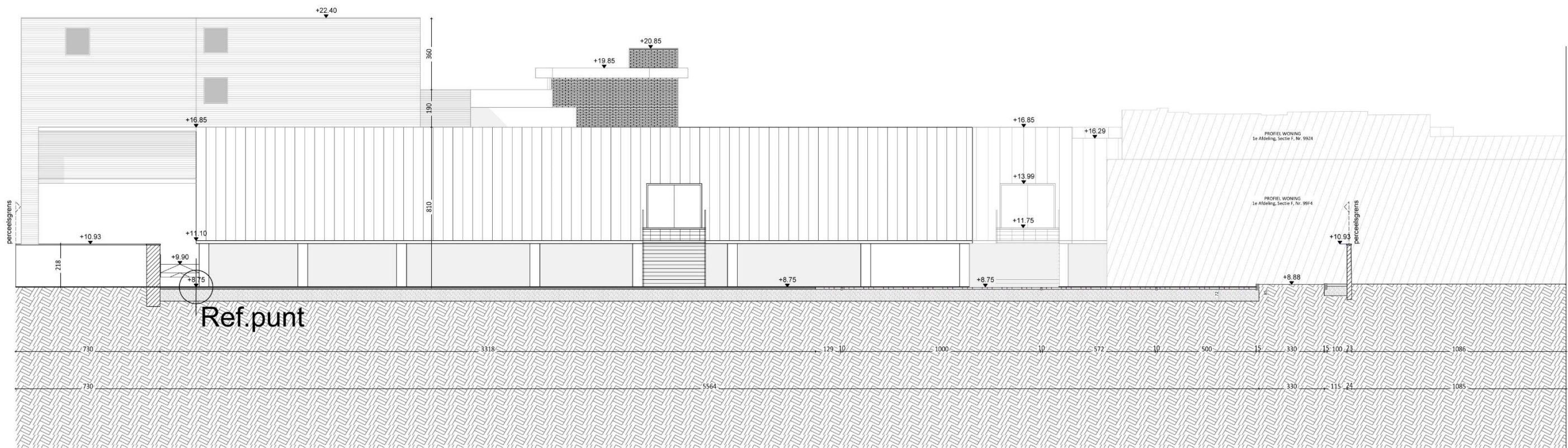
schaal 1/100 | Maateenheid: cm

0 1 2 3 4 5 10 m

Terreinsnede BB BT

COLRUYT GROUP

Figuur 7: Terreinsnede bestaande toestand (Colruyt Group)

Projectnaam: Herentals COLRUYT - Tekeningnummer: 182

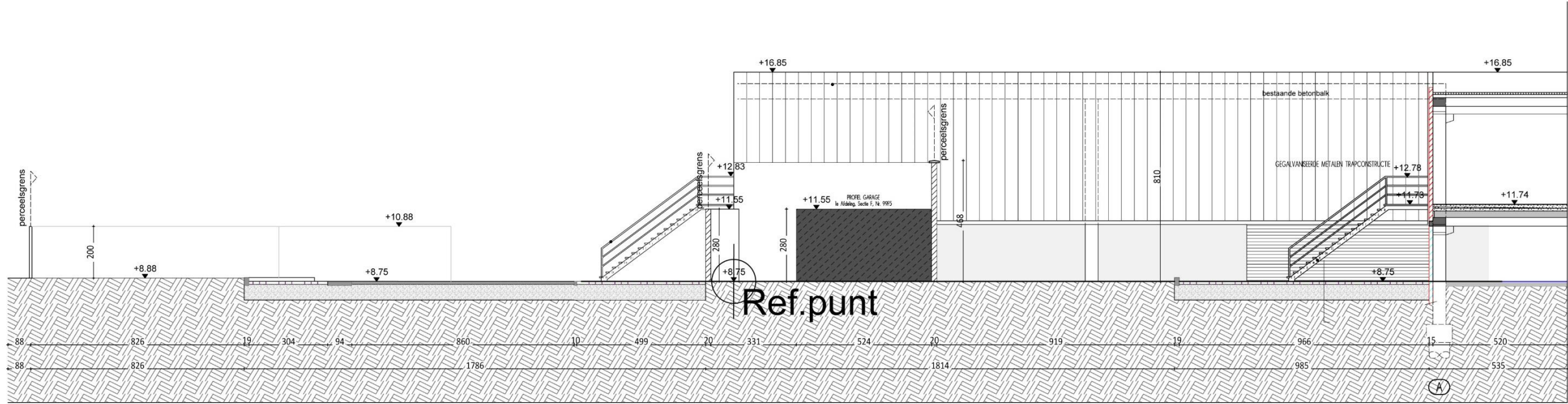
schaal 1/100 | Maateenheid: cm

0 1 2 3 4 5 10 m

Terreinsnede A NT

COLRUYT GROUP

Figuur 8: Terreinsnede ontworpen toestand (Colruyt Group)

Projectnaam: Herentals COLRUYT - Tekeningnummer: 182

schaal 1/100 | Maateenheid: cm

0 1 2 3 4 5 10 m

Terreinsnede BB BT

COLRUYT GROUP

Figuur 9: Terreinsnede ontworpen toestand (Colruyt Group)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

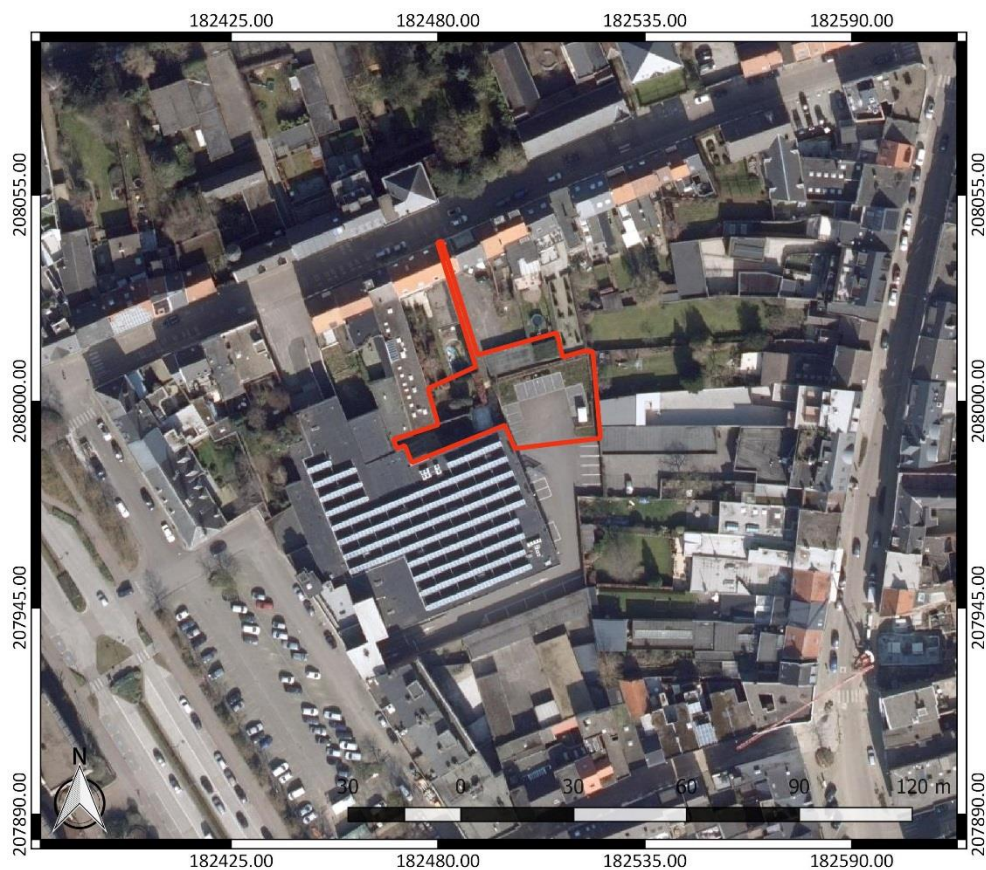
Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met het Plan van Jacob van Deventer (1550-1565), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Vandermaelenkaart (1846-1854) worden vier momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten. De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

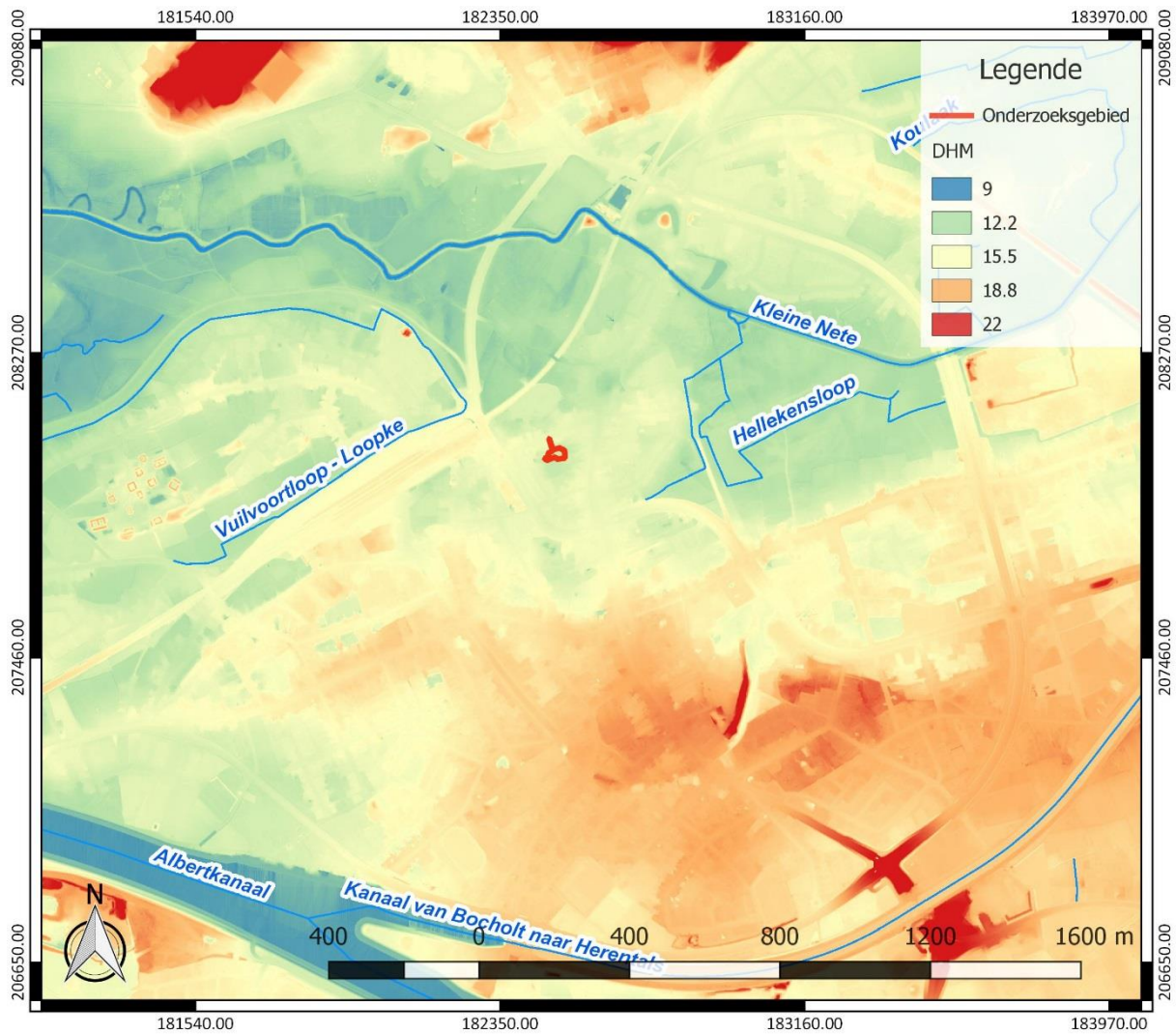
Het onderzoeksgebied is gelegen in het centrum van Herentals, tussen de Fraikinstraat in het oosten, de Goudbloemstraat in het zuiden, de Belgiëlaan in het westen en de Hikstraat in het noorden (Figuur 10). Volgens het gewestplan is het terrein gelegen in woongebieden. Hydrografisch behoort het tot het Netebekken. Ten noorden stroomt de Kleine Nete, in het oosten de Hellekensloop en een in het westen het Vuilvoortloop-Loopke. Ten zuiden is, op vrij grote afstand van het onderzoeksgebied, het Kanaal van Bocholt naar Herentals en het Albertkanaal gesitueerd (Figuur 12).

Figuur 10: Luchtfoto van 2016 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 11: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

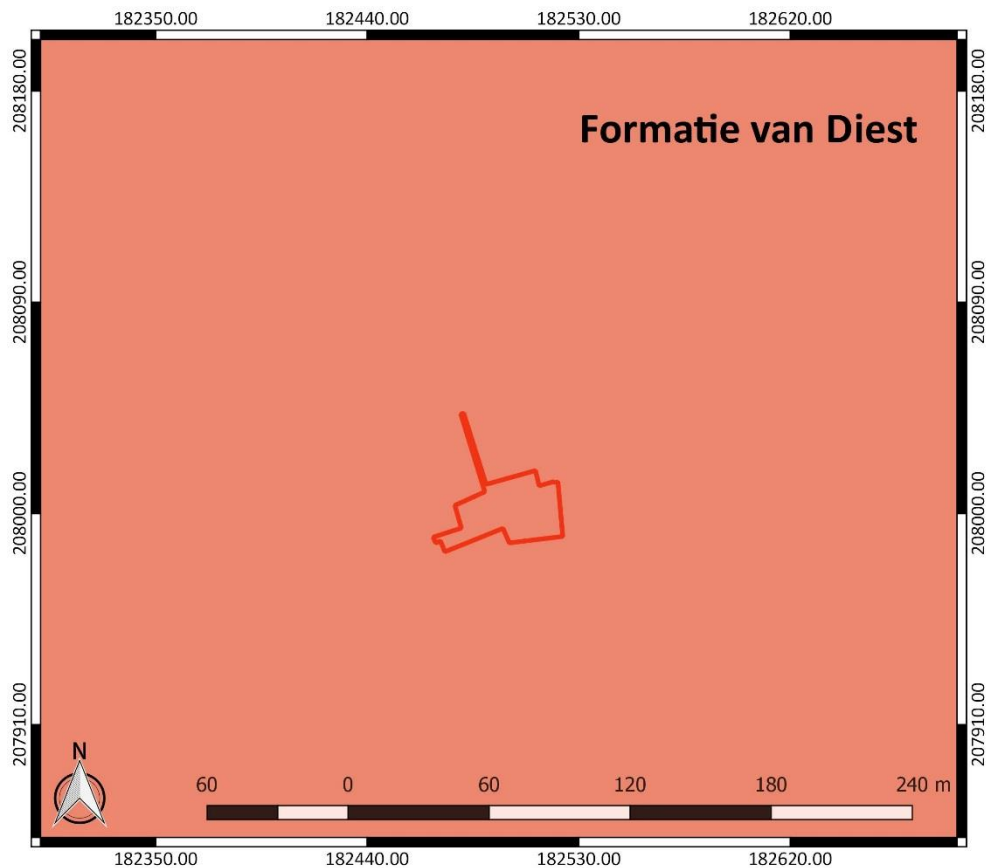
Figuur 12: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied en Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 13: Hoogteverloop van zuidoost naar noordwest (www.geopunt.be/kaart)

Herentals situeert zich op het uiteinde van een oost-west georiënteerde dekzandrug, die grenst aan de Netevallei. Het zuidelijke deel van de stad is hoger gelegen dan het noordelijke deel. In het noorden helt het reliëf af naar het alluviale gebied van de Kleine Nete en de gedempte Molennete, een aftakking van de Kleine Nete.³ Het onderzoeksgebied is gelegen in het noordelijke, lager gelegen deel van de stad, waar de noordelijke flank van de dekzandrug afhelt naar de Netevallei (Figuur 11). Het terrein is relatief vlak en ligt op een hoogte van 13,6 tot 14,7 m TAW (Figuur 13).

³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 19 september 2017).

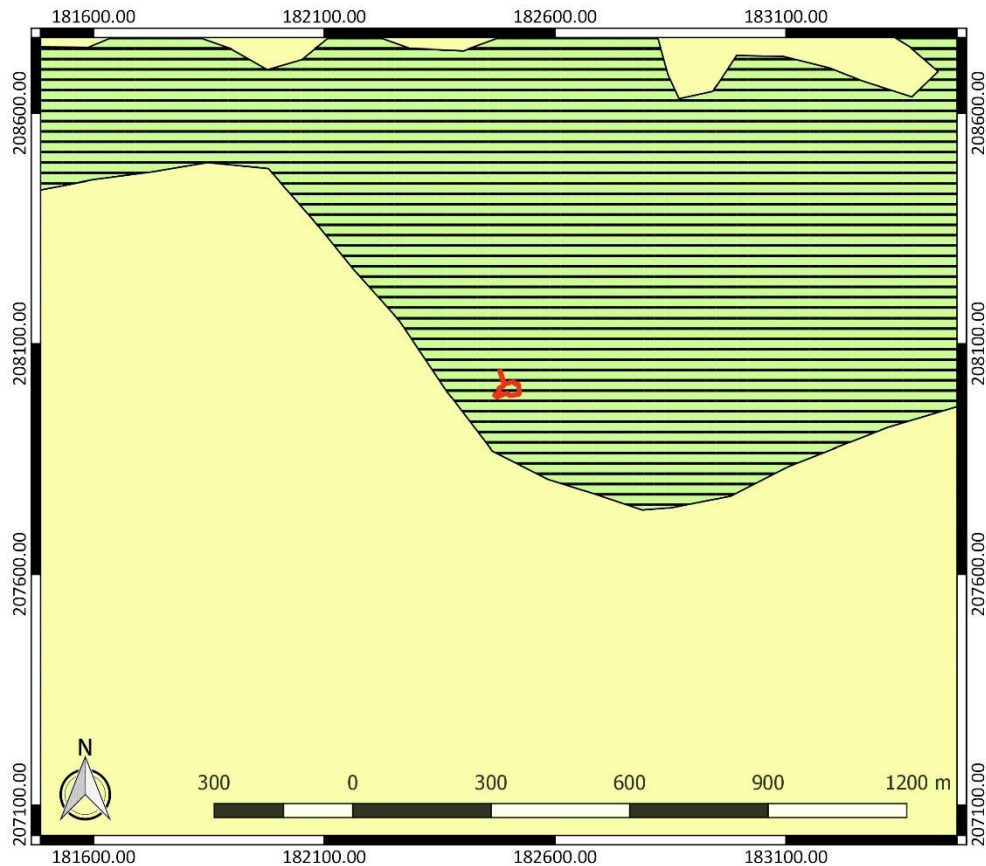
Figuur 14: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De tertiaire ondergrond (Figuur 14) bestaat uit de Formatie van Diest. Deze bestaat uit groen tot bruin zand, dat heterogeen is. Dit zand bevat meerdere grindlagen, (ijzer)zandsteenbanken, kleirijke horizonten en een schuine gelaagdheid. Verder is het glauconietrijk en bevat het micarrijke horizonten.⁴

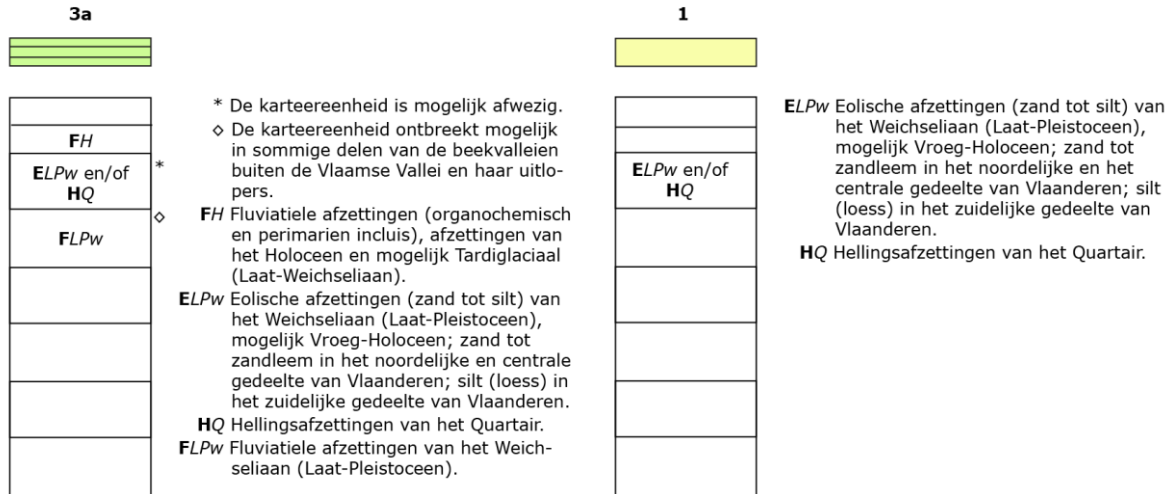
De quartairgeologische kaart (Figuur 15) geeft aan dat het onderzoeksgebied deel uitmaakt van het alluviale gebied van de Kleine Nete en de Molennete (zie hoger). Hier komen eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk Vroeg-Holoceen voor, en/of hellingsafzettingen van het Quartair. Hieronder bevinden zich fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen). Er zijn tevens jongere fluviatiele afzettingen van het Holoceen en mogelijk Tardiglaciaal (Laat- Weichseliaan) aangegeven. Ten zuiden zijn er geen fluviatiele afzettingen te vinden.⁵

⁴ www.geopunt.be/kaart

⁵ www.geopunt.be/kaart

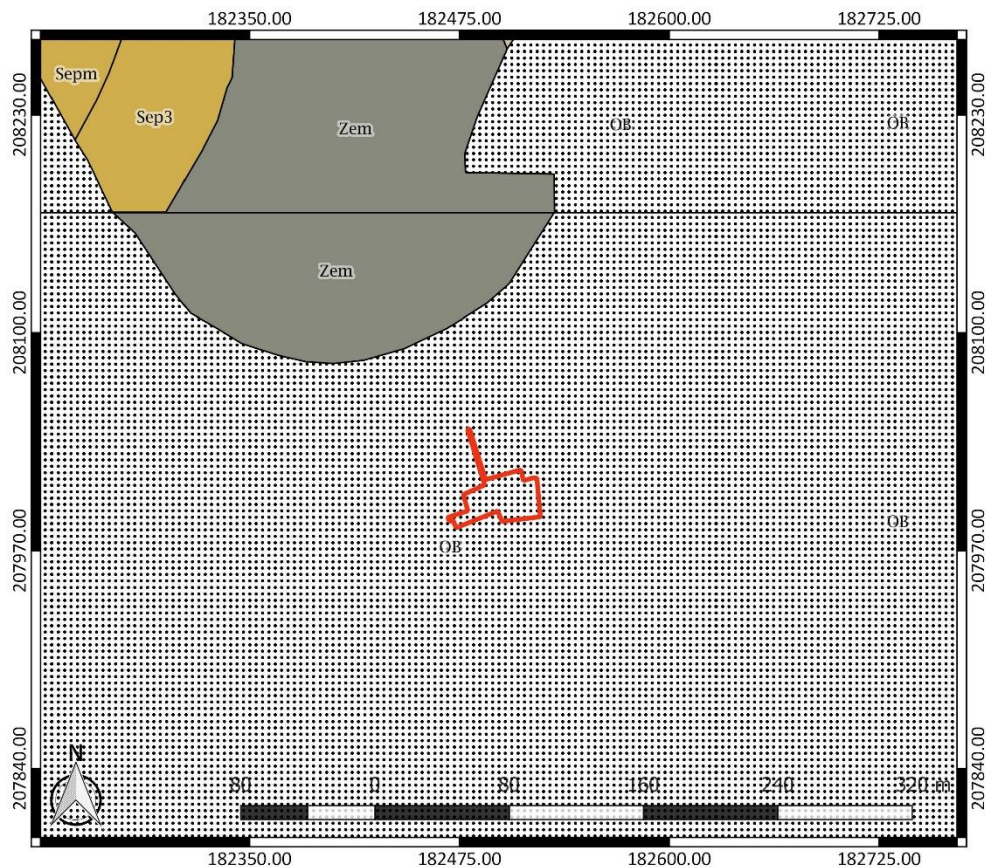

Figuur 15: Quartairegeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 16: Legende bij de quartairegeologische kaart (www.geopunt.be)

De bodemkaart (Figuur 17) geeft het volledige onderzoeksterrein weer als bebouwde zone (OB), die zich verder rondom het onderzoeksgebied uitstrekt. Ten noordwesten wordt er op basis van de bodemkaart een natte zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zem) en een natte lemig zandbodem zonder profiel (Sepm en Sep3) verwacht.

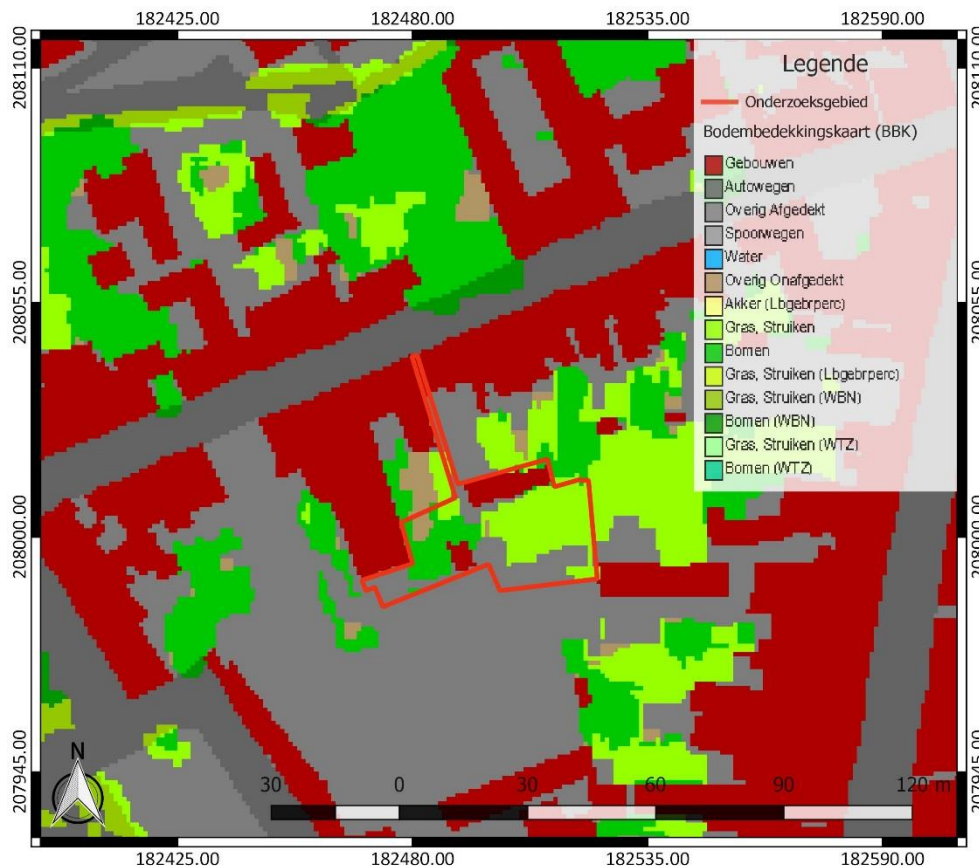

Figuur 17: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De aanwezigheid van een dikke antropogene humus A horizont in de omgeving wijst mogelijk op een goed bewaard bodemarchief. De antropogene horizont is waarschijnlijk een plaggenbodem, het restant van een systeem van bemesting waarbij mest uit de potstal vermengd met plaggen op de akkers werd gebracht. De algemene toepassing van plaggenbemesting in de Antwerpse Kempen is te situeren vanaf het begin van de 13de eeuw en werd toegepast tot aan de industrialisering van de landbouw. De meeste plaggenbodems lijken pas vanaf de 14de of 15de eeuw gevormd. Plaggenbodems kunnen relatief dik zijn en bijgevolg een conserverende werking hebben voor het onderliggende bodemarchief, dat bij ondiepe ingrepen en landbouwvoering niet meer geraakt wordt.⁶

In het onderzoeksgebied zijn op de bodemgebruikskaart een drietal gebouwen te bemerken. Voor het overige wordt het onderzoeksgebied volgens de bodemgebruikskaart ingenomen door gras, struiken, bomen, verhardingen en braakliggend terrein (Figuur 18). Dit komt overeen met het beeld op een recente luchtfoto (Figuur 10). Enkel de verharde zone is groter dan de bodemgebruikskaart aangeeft.

⁶ Bastiaens 1994, 83-86; van Doesburg *et al.* 2007, 150

Figuur 18: Bodemgebruikskartaal met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De stad Herentals zou in oorsprong ontstaan zijn vanuit een vroegmiddeleeuws villadomein. Dit “villam de Hernehals” was in het bezit van het kapittel van de reguliere kanunnikessen van Bergen. Vanuit dit domein ontwikkelde zich de Sint-Waldetrudiskerk en de parochie van Sint-Waldetrudis. De oudste vermelding van Herentals komt voor in een pauselijke bul en dateert uit 1147-1150. Vermoedelijk vormde Herentals toen een nederzettingkern, ten noorden van de Neteloop. Er waren oorspronkelijk twee kernen. Enerzijds een kern die in kerkelijk bezit was en op een ouder domein ten zuiden gelegen was en anderzijds een nieuwe kern ten noorden, die een economische functie had. Vanuit deze kernen ontwikkelde de latere stad zich tot een langgerekte peervorm (Figuur 20).⁷

Hendrik I, hertog van Brabant, stichtte de stad in 1209 op het goed van de reguliere kanunnikessen van Bergen, na belangenconflicten tussen de twee gemeenschappen. Herentals had een gunstige ligging op twee belangrijke handelslijnen, de landweg Brugge-Antwerpen-Maastricht-Keulen en de waterweg van de Kleine Nete. Daardoor verwierf de stad een belangrijke strategische positie binnen het hertogdom Brabant. De nieuwe stad kreeg vooral vorm in het noorden, waar onder meer het Elisabethgasthuis werd opgericht (voor 1253) en het oude begijnhof (voor 1266) gevestigd werd. Met de oprichting van de stad in 1209 ging het recht tot stadsomwalling gepaard. Het ontstaan van de oudste stadsomwalling is echter onzeker. Een walgracht maakte deel uit van deze omwalling. Ook waren er dammen en sluizen aangebracht om de waterhuishouding binnen de stad te regelen. In 1303 reikte Jan II een stadskeure uit, waarmee de administratie, wetgeving en rechtspraak geregeld

⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 19 september 2017)

werd. Voor het einde van de 13de eeuw verwierf Herentals een belangrijke economische rol in het hertogdom Brabant, dankzij de bloeiende, plaatselijke lakennijverheid. Ook op politiek vlak was de stad van belang. Ze werd uitgeroepen tot hoofdstad van het markgraafschap in 1356, ter vervanging van de naar het graafschap Vlaanderen overgehevelde stad Antwerpen. In de eerste decennia van de 14de eeuw werd de Latijnse school opgericht, die zorgde voor een culturele impuls. In de daaropvolgende eeuw werden twee nieuwe kloosters gesticht: het Besloten Hof van de norbertinessen in 1410 en het minderbroedersklooster in 1472. Tijdens deze bloeiperiode werden ook de gotische Sint-Waldetrudiskerk (14de-15de eeuw) en de lakenhal/het stadhuis (15de eeuw) gebouwd.⁸

De 16de eeuw was eveneens een periode van bloei waaruit vele monumenten en verbouwingen voortkwamen. Er kwam een einde aan deze voorspoedige periode tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), waaronder Herentals als garnizoensstad veel te lijden had. In de 17de eeuw verloor de stad haar belangrijke economische rol en daalde de bevolking. Herentals vormde vanaf dan enkel nog een lokaal marktcentrum. Vanaf 1578 werd de stadsomwalling verkleind tot achter de Nete. De stadspoorten werden aangepast tot een systeem van vooruitspringende vijfhoekige bastions en schansen in aarde. Met de komst van de industrialisatie in de 19de en 20ste eeuw kende Herentals een economische heropleving. Als gevolg hiervan kwam de ontwikkeling van de buurtspoorwegen en de aanleg van het Kempische Kanaal (1839-1856), dat op Herentals' grondgebied gedempt werd in 1940, en het Albertkanaal (1935-1939).⁹

De oudste kaart die beschikbaar is voor het onderzoeksgebied, is het plan van Jacob van Deventer uit 1550-1565 (Figuur 19). Het terrein is gelegen binnen de historische binnenstad. De kaart toont bebouwing ter hoogte van de straten die rond het onderzoeksgebied gesitueerd zijn. Binnen het onderzoeksgebied zelf is echter geen bebouwing aangegeven.

Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (Figuur 20 en Figuur 21), opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778) is te zien dat het onderzoeksgebied in de 18de eeuw binnen de stadsomwalling van Herentals viel. Ter hoogte van de historische straten is bebouwing te zien. Binnen het onderzoeksgebied zelf is echter nog steeds geen bebouwing op te merken. Het terrein is weergegeven als grasland en grenst in het oosten aan tuinen. Op de Atlas der Buurtwegen uit 1841 (Figuur 22) is nog steeds geen bebouwing te zien binnen het onderzoeksgebied. Ten zuiden en zuidwesten van het terrein loopt een waterloop.

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 19 september 2017)

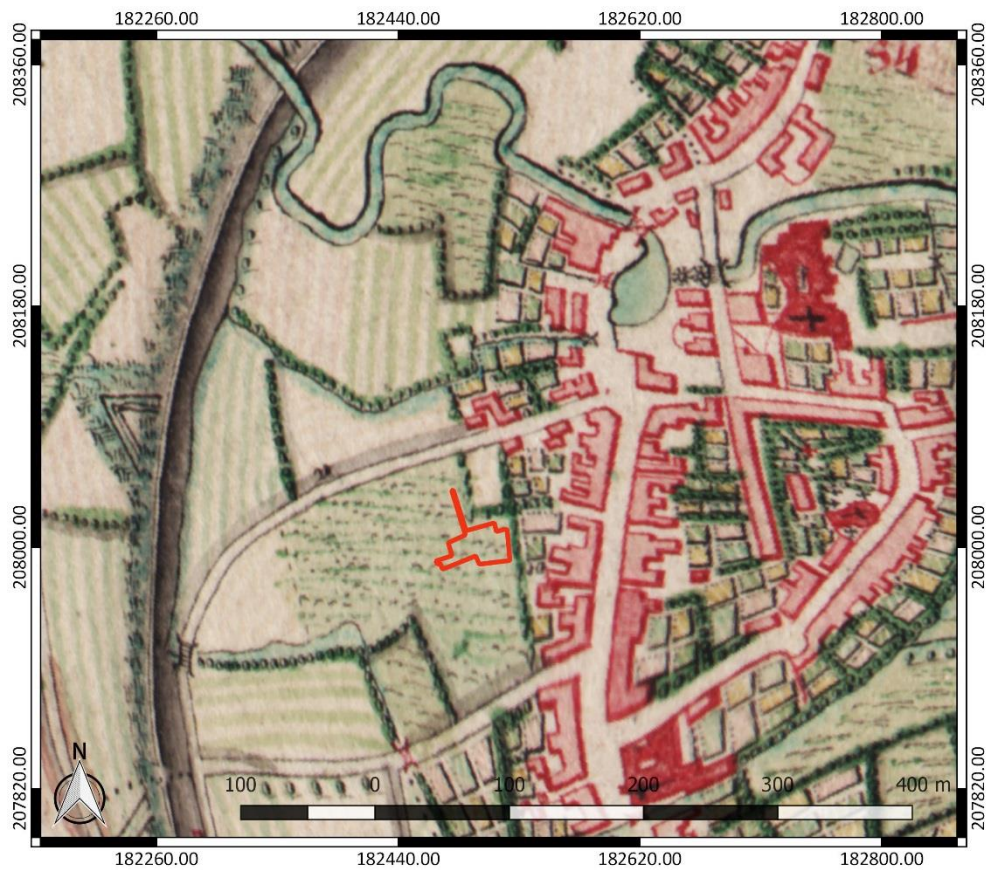
⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Historische stadskern van Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140033> (geraadpleegd op 19 september 2017)

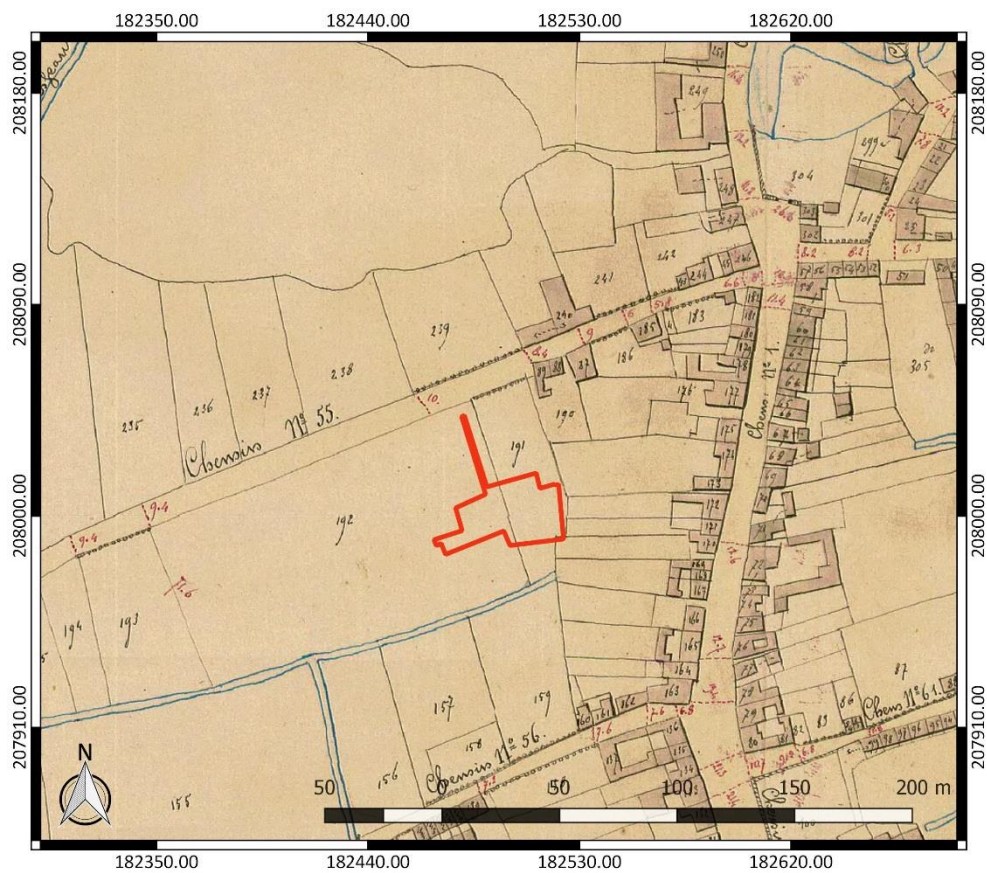
Figuur 19: Plan van Jacob van Deventer uit 1550-1565 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 20: Kabinetsskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 21: Detail van de Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 22: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

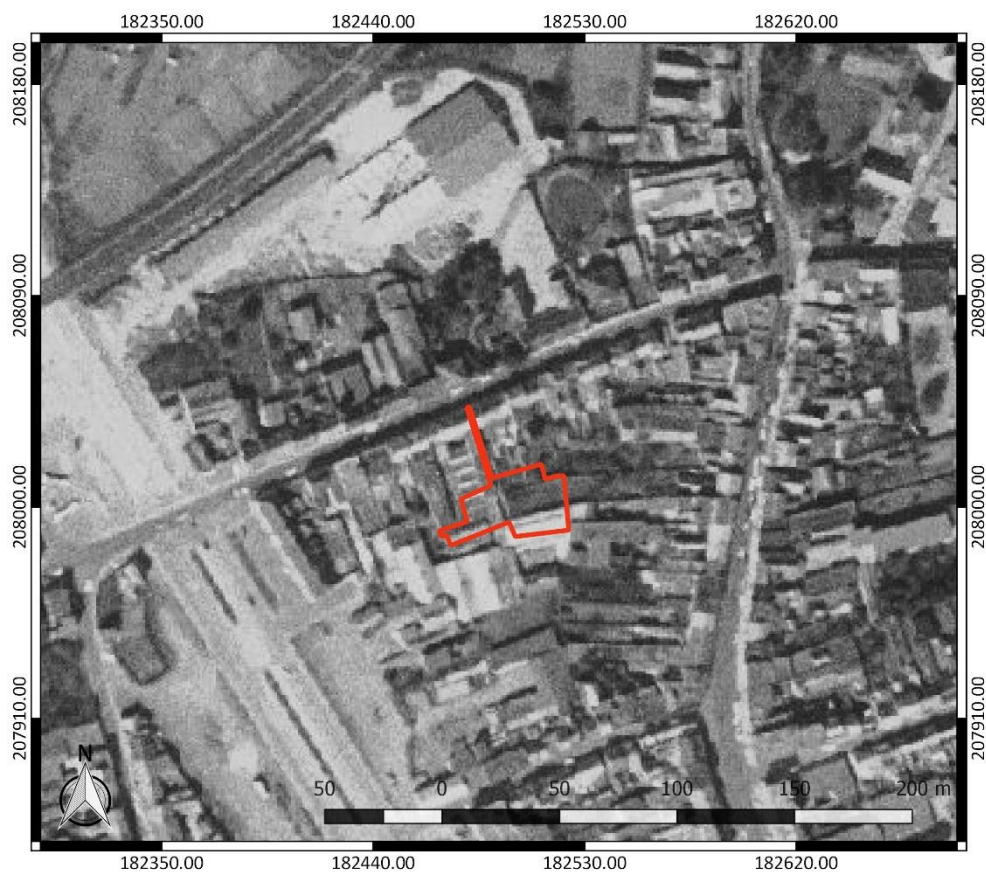
Figuur 23: Vandermaelenkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 24: Topografische kaart uit 1929-1939 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 25: Topografische kaart uit 1962-1965 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 26: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 27: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Vandermaelenkaart (1846-1854) is voor het eerst het Kempisch Kanaal of de Kempische Vaart ten westen en ten zuiden van het terrein te zien (Figuur 23). Dit kanaal verbond vanaf het midden van de 19de eeuw Antwerpen met Herentals en zou een honderdtal jaar het stadsbeeld bepalen. Aan het eind van de jaren 40 werd de Kempische Vaart gedempt. In de plaats kwam de Belgiëlaan die hetzelfde tracé volgt.¹⁰ Op een topografische kaart uit 1929-1939 (Figuur 24) is het kanaal nog weergegeven. Een topografische kaart uit 1962-1965 (Figuur 25) geeft de nieuwe situatie weer, na het dempen van het kanaal. Er is vanaf dan ook voor het eerst bebouwing aangegeven binnen het onderzoeksgebied. Een luchtfoto uit 1971 (Figuur 26) toont dat de bebouwing in de omgeving van het onderzoeksgebied enorm uitgebreid is en dat de Belgiëlaan aangelegd is. Het onderzoeksgebied omvat voornamelijk tuinen. Een luchtfoto uit 1979-1990 (Figuur 27) geeft een gelijkaardige situatie weer.

¹⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Herentals, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/121665> (geraadpleegd op 19 september 2017)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Het onderzoeksgebied ligt binnen de vastgestelde archeologische zone: de Historische stadskern van Herentals (Figuur 28). De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 29). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

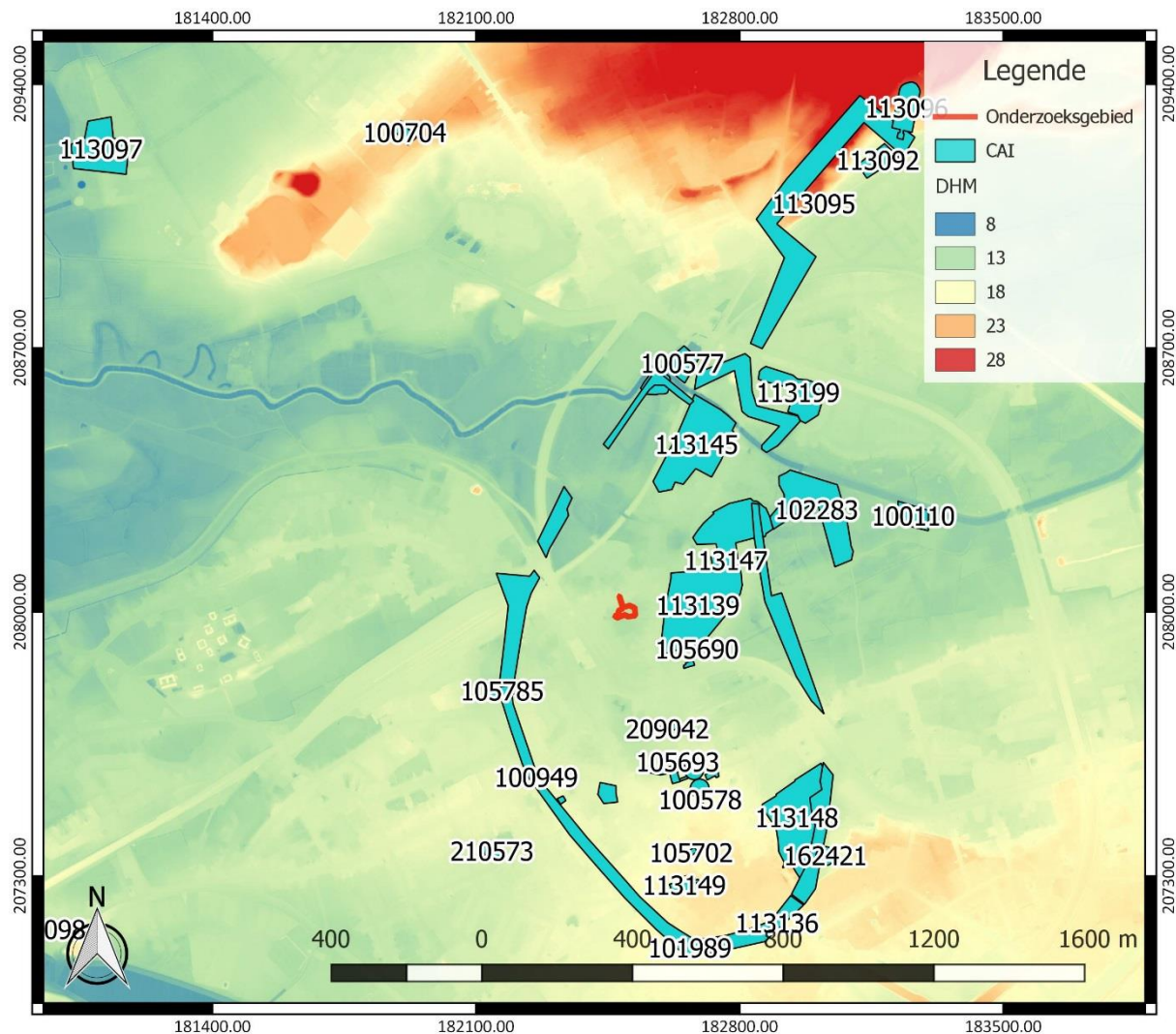

Figuur 28: Overzichtskartaal van de vastgestelde archeologische zones met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

In de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksgebied situeren zich overblijfselen uit de late middeleeuwen. Ten oosten van het terrein ligt het Begijnhof met de Sint-Catharinakerk (CAI ID 113139). Ten noordoosten van het onderzoeksgebied was het Klooster van de Minderbroeders gelegen (CAI ID 113202 [ten noorden van CAI ID 113147]). Tegenwoordig is hier het Instituut van de Voorzienigheid gevestigd. Dit voormalige weeshuis dateert uit de 20ste eeuw en is tegenwoordig een schoolgebouw.¹¹ Ook uit de nieuwe tijd, meer bepaald de 17de eeuw, zijn gebouwen bekend: het dubbelhuis De Augustijn (CAI ID 105690), het Klooster en de infirmerie van de Augustijnen (CAI ID 113204 [ten zuiden van CAI ID 113139]) en de pastorie van het begijnhof (CAI ID 113147).¹²

¹¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113139, Begijnhof en Sint-Catharinakerk (geraadpleegd op 20 september 2017); Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Weeshuis Instituut van de Voorzienigheid, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/47158> (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113202, Minderbroederklooster (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹² Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105690, De Augustijn (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113204, Augustijnenklooster (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113147, pastorie begijnhof (geraadpleegd op 20 september 2017)

Figuur 29: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DHM

De oudste vondst in de omgeving gaat terug tot het mesolithicum en is bij veldprospectie gevonden ter hoogte van CAI ID 100110. De vondst is te situeren buiten de historische stadskern van herentals. Het gaat om een concentratie lithisch materiaal, waaronder schrabbers, spitsen, stekers, trapezia, verbrande vuursteen en stukken steenafval.¹³

Uit de middeleeuwen kwam een groter aantal resten aan het licht. Uit de Karolingische periode (vroege middeleeuwen) werd een urn gevonden op locatie CAI ID 100168 (ten noorden van CAI ID 100578). Uit de volle middeleeuwen werd aardewerk aangetroffen ter hoogte van een oude meander of veenput langs Nete (CAI ID 102283). Er werd aan de hand van metaaldetectie ook een bronzen pot gevonden. Nog uit de volle middeleeuwen werd in de Ieperstraat (CAI ID 210573) een "palenkoppel" aangetroffen, dat mogelijk op bewoning in de buurt wijst. Ook op vindplaats CAI ID 101989 zijn paalsporen, kuilen en enkele scherven uit de volle middeleeuwen gevonden. Hier kwam tevens een mogelijk restant van de middeleeuwse stadsgracht aan het licht. Op locatie CAI ID 209042

¹³ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100110, De Hellekes 1 (geraadpleegd op 20 september 2017)

werden bij proefsleuvenonderzoek verschillende verspreide sporen gevonden, afgedekt door een zwarte laag met aardewerk. De zwarte laag zou ontstaan zijn in de volle middeleeuwen.¹⁴

Rond de historische stadskern zijn verschillende vondsten gelokaliseerd (CAI ID 164118 [band op kaart waarop CAI ID 105785, 100949, 101989, 113136, 162421, 113202, ten noorden van CAI ID 113147, en 102023, ten zuidwesten van CAI ID 100577, gelegen zijn]). Dit mogelijke tracé van de laatmiddeleeuwse stadsomwalling kan gezien worden op de Ferrariskaart. Een stadspoort van deze omwalling, De Bovenpoort, werd gevonden op locatie CAI ID 113136. Ter hoogte van CAI ID 101036 (ten noordwesten van CAI ID 162421) werd een aarden wal vastgesteld, die het restant zou zijn van de omwalling en aansloot op de Bovenpoort. Restanten van muren van een andere laatmiddeleeuwse stadspoort, de Zandpoort (CAI ID 100949), werden bij een opgraving aangetroffen. Ook de Floristoren maakte deel uit van de stadsomwalling. Mogelijke overblijfselen van deze toren werden bij veldprospectie gevonden op CAI ID 100577. De vindplaats leverde ook een grote hoeveelheid laatmiddeleeuws aardewerk op.¹⁵

Uit de late middeleeuwen zijn door middel van historisch onderzoek tevens verschillende gebouwen bekend: het Sint-Elisabethgasthuis (CAI ID 113145), waarvan het 17de-eeuwse poortgebouw, de kapel, het klooster en de schuur bewaard zijn, het Besloten Hof-klooster (CAI ID 113148), de Sint-Waldetrudiskerk (CAI ID 113149), het huis De Luypaert (CAI ID 105693) en de voormalige stadsbrouwerij Het Schalieken (CAI ID 105695 [ten zuiden van CAI ID 105693]).¹⁶ Deze periode leverde ook nog enkele metaaldetectievondsten op zoals munten, penningen en een riemring met gesp, gevonden op locaties CAI ID 162421 en CAI ID 162422 (ten zuidoosten van CAI ID 105693).¹⁷

Uit de 16de eeuw dateert een hydraulisch systeem in de Sint-Antoniusstraat (CAI ID 105785), dat waarschijnlijk diende om het water van de (stads)gracht op te houden. Het systeem bevatte een stuwmuur en een aanbouw met toren en zuilen. In de Cardijnlaan (CAI ID 113199) werd 16de-eeuws aardewerk, een constructie met boogstructuur en bakstenen funderingen uit de Spaanse periode en een ijzerzandstenen fundering in het grasland ernaast gevonden.¹⁸ Nog uit deze eeuw zijn de Herentalse Schorsmolen (CAI ID 113138 [ten zuidoosten van CAI ID 100949]), een huis op de Grote Markt (CAI ID 105696 [ten zuiden van CAI ID 105693]) en brouwerij en latere herberg De Oude Zalm (CAI ID 105694 [ten zuiden van CAI ID 105693]) gekend.¹⁹

¹⁴ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100168, Herentals 1 (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 102283, Kleine Nete 1 (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 210573, Ieperstraat (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 101989, Vest I (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 209042, Hofkwartier (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹⁵ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 164118, Stadsomwalling (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113136, Bovenpoort (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 101036, Nonnenvest I (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100949, Zandpoort (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 100577, Floristoren (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹⁶ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113145, St.-Elisabethgasthuis (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113148, Besloten Hof (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113149, St.-Waldetrudiskerk (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105693, De Luypaert (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105695, Het Schalieken (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹⁷ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 162421, Zandstraat I (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 162422, Grote Markt I (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹⁸ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105785, Sint-Antoniusstraat I (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113199, Cardijnlaan 1 (geraadpleegd op 20 september 2017)

¹⁹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113138, Herentalse Schorsmolen (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105696, Grote Markt 32 (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105694, De Oude Zalm (geraadpleegd op 20 september 2017)

Uit de 17de eeuw is een motte gevonden op locatie CAI ID 102023 (ten zuidwesten van CAI ID 100577). Deze maakte deel uit van de 17de -eeuwse stadsomwalling. Op de dijk zijn ook middeleeuwse en post-middeleeuwse scherven gevonden, die waarschijnlijk opgebaggerd zijn uit de Nete. Een muntschat uit deze periode werd aangetroffen op CAI ID 102021 (ten oosten van CAI ID 100949).²⁰ Tenslotte zijn er nog enkele cartografische en historische indicatoren uit de 18de eeuw in de omgeving. Het betreft een site met walgracht (CAI ID 113092), de Pastorij Sint-Waldetrudis (CAI ID 105702) en de Haanhevelhoeve (CAI ID 113097). Op de Ferrariskaart is deze hoeve weergegeven als een concentratie van kleinere gebouwtjes met bijhorende grond.²¹

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Vanaf de 16de eeuw tonen historische kaarten ons dat het terrein steeds onbebouwd gebleven is tot in de 20ste eeuw. Het bleef lang in gebruik als grasland, tot in de 19de eeuw. Daarna kwam het terrein in gebruik als tuinzone. Op basis daarvan schatten we het potentieel op de aanwezigheid van een relevante archeologische vindplaats uit de nieuwe of de nieuwste tijd op het terrein laag in. Vandaag de dag zijn grote delen van het terrein reeds verhard of bebouwd.

Landschappelijk is het terrein te situeren in een gradiëntzone, op de overgang van hoger gelegen gronden ten zuiden van het terrein naar de vallei van de Kleine Nete ten noorden van het terrein. Nabijgelegen vondsten dateren voornamelijk uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. In de ruimere omgeving zijn ook vondsten gekend uit de steentijd, de vroege middeleeuwen en de volle middeleeuwen. Gezien de gunstige landschappelijke ligging van het terrein is ook de aanwezigheid van archeologische resten uit andere periodes niet uit te sluiten. Er zijn echter geen concrete verwachtingen naar archeologische vondsten toe.

Wat is de impact van de geplande werken?

Binnen het onderzoeksgebied worden werken gepland. De voornaamste werken omvatten de opbraak van de bestaande verharding, de sloop van de aanwezige garages en de aanleg van de nieuwe verharding en groenaanleg. De verstoringsdiepte van de geplande werken is relatief beperkt, zeker ten opzichte van de verwachte verstoringsdiepte van de bestaande verharding en bebouwing. Een afweging van de impact van de geplande werken op de bestaande toestand en de verwachte bewaring van het bodemarchief doet besluiten dat de bijkomende negatieve impact van de geplande bodemingrepen ten opzichte van de bestaande toestand slechts beperkt is.

²⁰ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 102023, Kattenberg 1 (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 102021, Zandstraat I (geraadpleegd op 20 september 2017)

²¹ Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113092, Hermitage (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 105702, Pastorij St.- Waldetrudis (geraadpleegd op 20 september 2017); Centrale Archeologische Inventaris, CAI ID 113097, Haanhevelhoeve (geraadpleegd op 20 september 2017)

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek geeft een lage verwachting aan voor relevante archeologische resten uit de nieuwe en de nieuwste tijd op het terrein. Er zijn evenmin concrete verwachtingen naar archeologische resten uit andere periodes. Gezien de gunstige landschappelijke ligging van het terrein zijn relevante archeologische waarden echter niet volledig uit te sluiten. De geplande bodemingrepen zullen slechts een beperkte negatieve impact hebben op het bodemarchief, ten opzichte van de bestaande toestand en de bodemingrepen die in het verleden reeds plaats gevonden hebben op het terrein. Omwille daarvan wordt het potentieel op kennisvermeerdering in geval van bijkomend archeologisch vooronderzoek slechts laag ingeschat en worden geen bijkomende archeologische maatregelen nodig geacht in het kader van de geplande werken.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek geeft een lage verwachting aan voor relevante archeologische resten uit de nieuwe en de nieuwste tijd op het terrein. Er zijn evenmin concrete verwachtingen naar archeologische resten uit andere periodes. Gezien de gunstige landschappelijke ligging van het terrein zijn relevante archeologische waarden echter niet volledig uit te sluiten. De geplande bodemingrepen zullen slechts een beperkte negatieve impact hebben op het bodemarchief, ten opzichte van de bestaande toestand en de bodemingrepen die in het verleden reeds plaats gevonden hebben op het terrein. Omwille daarvan wordt het potentieel op kennisvermeerdering in geval van bijkomend archeologisch vooronderzoek slechts laag ingeschat en worden geen bijkomende archeologische maatregelen nodig geacht in het kader van de geplande werken.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Bastiaens, J./J.M. Van Moernick, 1994: Bodemsporen van beddenbouw in het zuidelijk deel van het plaggenlandbouwareaal: getuigen van 17de-eeuwse landbouwintensivering in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg en de Nederlandse provincie Noord-Brabant, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 12.3, 81-90.

Van Doesburg, J./M. De Boer/J.H.C. Deeben, 2007: Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland. Onderzoek en beleid, (*Nederlandse archeologische rapporten* 34), Amersfoort.

4.2 Websites

Cartesius (2017)

<https://www.cartesius.be>

Centrale Archeologische Inventaris (2017)

<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2017)

<http://dov.vlaanderen.be>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2017)

<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2017)

<http://www.geopunt.be/>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2017)

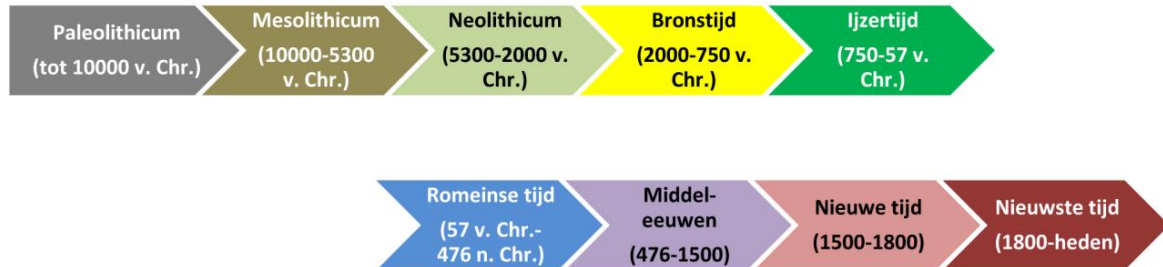
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2017)

<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst bureauonderzoek: projectcode 2017I157

Plan-nummer	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
1	Kadasterplan	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
2	Topografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
3	Verstoringskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	19/09/2017
4	Bouwplan	Plan bestaande toestand	1:1	Digitaal	06/10/2017
5	Bouwplan	Ontwerpplan	1:1	Digitaal	06/10/2017
6	Bouwplan	Terreinsnede bestaande toestand	1:1	Digitaal	06/10/2017
7	Bouwplan	Terreinsnede bestaande toestand	1:1	Digitaal	06/10/2017
8	Bouwplan	Terreinsnede ontworpen toestand	1:1	Digitaal	06/10/2017
9	Bouwplan	Terreinsnede ontworpen toestand	1:1	Digitaal	06/10/2017
10	Hoogtemodel	Digitaal hoogtemodel terrein en omgeving	1:1	Digitaal	18/09/2017
11	Hydrografische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	19/09/2017
12	Doorsnede	Terreinverloop	1:1	Digitaal	19/09/2017
13	Tertiaire geologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
14	Quartaargeologische kaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
15	Bodemkaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
16	Bodemgebruikskaart	Locatie onderzoeksgebied	1:1	Digitaal	18/09/2017
17	Historische kaart	Plan van Jacob van Deventer	1:1	Digitaal	19/09/2017
18	Historische kaart	Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	18/09/2017
19	Historische kaart	Detail van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Digitaal	18/09/2017
20	Historische kaart	Atlas der Buurtwegen	1:1	Digitaal	18/09/2017
21	Historische kaart	Vandermaelenkaart	1:1	Digitaal	18/09/2017
22	Topografische kaart	1929-1939	1:1	Digitaal	19/09/2017
23	Topografische kaart	1962-1965	1:1	Digitaal	19/09/2017
24	Overzichtskaart	Vastgestelde archeologische zones	1:1	Digitaal	18/09/2017
25	CAI-kaart	CAI vondstlocaties	1:1	Digitaal	18/09/2017

5.3 Fotolijst

Fotolijst bureauonderzoek: projectcode 2017I157

ID	Type	Onderwerp	Vervaardiging	Datum
F1	Luchtfoto	Toestand terrein 2016	Digitaal	18/09/2017
F2	Luchtfoto	Toestand terrein 1971	Digitaal	18/09/2017
F3	Luchtfoto	Toestand terrein 1979-1990	Digitaal	18/09/2017